

Česká literatura jako cizojazyčná

K problémům výuky na Ukrajině

— Oksana Palij —

Literárněvědná bohemistika na Ukrajině má poměrně dlouhou tradici. Její začátky souvisejí se vznikem slavistiky jako vědy a založením katedry historie a literatury slovanských národů na univerzitě v Charkově v roce 1835. V čele katedry stál Izmail Srezněvský, který absolvoval dlouhodobou stáž v Praze a v dalších centrech slavistiky. Na Císařské univerzitě svatého Vladimíra v Kyjevě (dnes Národní univerzita Tarase Ševčenka), otevřená v roce 1834, byla výuka češtiny součástí slavistického studia již od založení katedry historie a literatur slovanských nářečí (1842). Kurz českého jazyka a literatury ve čtyřicátých letech 19. století přednášel adjunkt Kondratij Straškevič. Asi třicet let (1847–1875) katedru vedl Vasilij Jarocký, jehož vědecký zájem byl soustředěn na staré české písemnictví. Aktivizace slavistických bádání je spojena s Alexandrem Kotljarevským, který řídil katedru v letech 1875–1881 a uvedl řadu nových kurzů, například dějiny slovanských literatur a kultur či dějiny slavistiky. Kotljarevský pobýval v Praze, kde v roce 1874 vydal několik prací ze starší historie Slovanů. Pod jeho vedením se zformovala kyjevská slavistická škola. Jeho žákem byl Andronik Stěpovič, který obhájil disertaci z české středověké literatury a pracoval na katedře od roku 1892. Jeho *Etudy z oblasti české literatury* (1884) a *Nástin dějin české literatury* (1886) byly velmi oceňovány. Stěpovič se

věnoval českému romantismu a otázkám realistické poetiky, zejména tvorbě Jana Nerudy a Vítězslava Háška. Do práce *Nástin dějin slovanských literatur* (1893) zařadil kapitoly o Máchovi a Vrchlickém.

Poslední dvacetiletí 19. a začátek 20. století jsou poznamenány badatelskou a pedagogickou činností Timofeje Florinského (v letech 1882–1917). To byl vědec širšího slavistického zaměření, který se orientoval na obecně historický a etnografický kontext. Po Říjnové revoluci byl jako tzv. kontrarevolucionář popraven. Na přelomu 19. a 20. století probíhal „slavistický život“ na kyjevské univerzitě velice aktivně: byla založena Slovanská beseda, vydávala se *Slovanská ročenka*, v níž se publikovaly přehledy soudobých bádání. Od roku 1907 na univerzitě působilo slavistické centrum, kde se formovaly vědecké zájmy studentů – proslulý seminář Vladimíra Peretse (Palamarčuk – Čmyr 2009: 65).

Zájem o slovanství se projevoval i v umělecké praxi. Vzpomeňme na poemu Tarase Ševčenko a Janu Husovi *Kacíř*, věnovanou Pavlu Josefu Šafaříkovi, a na slavjanofilskou činnost představitelů Ruské trojice. Zvláštní význam měly překlady Ivana Franka: *Rukopis královédvorský*, poezie Havlíčkova, Vrchlického, Nerudova, Macharova. Překládala se také díla V. Hanky, J. Arbese, K. J. Erbeny, V. Háška, J. Zeyera, K. Světlé, A. Sovy. Čeští autoři, nadšení myšlenkou slovanské vzájemnosti, se ve své tvorbě obraceli k ukrajinské tematice (J. V. Frič, K. Havlíček, V. Beneš Třebízský), k folkloru (Čelakovský, Erben) a k překladům (Jesenská, Čelakovský, Kollár). První světová válka a revoluce přerušily plynulý literární proces i česko-ukrajinské literární styky.

Období dvacátých a třicátých let 20. století se stalo tragickou etapou ukrajinské slovanské filologie. Důsledkem reorganizace školství byla katedra zlikvidována a vyučování slavistiky zrušeno. Značné škody utrpěla literární věda – mnozí profesori byli postiženi politickými represemi, někteří slavisté byli zatčeni, další emigrovali. V gulazích nebo ve vyhnanství zahynuli Vladimír Perets, Mykola Tunický, Jevhen Rychlík, Mychajlo Draj-Chmara aj. Slavistika byla prohlášena za „fašistickou“ vědu, zmínky o příbuznosti Slovanů a slovanské otázce i studium písemných památek spojených s náboženstvím nebyly přijímány příznivě.

Nová éra ukrajinské slavistiky začala po válce, kdy sovětský úřad schválil nařízení o přípravě odborníků v oblasti jazyků, kultur a literatur jižních a západních Slovanů a otevřel katedry slovanské filologie v Moskvě, Leningradě, Kyjevě a Lvově. Kyjevská katedra byla obnovena v roce 1946 pod vedením Leonida Bulachovského, uznávaného učenice, který soustředil slavistické kádry a organizoval výchovu

odborných pracovníků. Česká literární historie byla ovšem omezena na jednotlivá témata v rámci oboru slovanská literatura, a tak se českou literaturou zabývala především literární kritika. Z přístupů se uplatňoval hlavně sociologismus; umělecká díla byla hodnocena podle toho, jaký vztah zaujímal k revolučnímu procesu. Tuto tendenci dokládá kniha *České a slovácké novely* (1953), která zahrnuje Jana Drdu, Marii Pujmanovou, Ivana Olbrachta, T. Svatopluka a jiné levicové spisovatele. Nejvíce zastoupeným autorem v té době však byl Jaroslav Hašek, jehož *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* byly přeloženy třikrát. Nejzdařilejší překlad Stěpana Maslžaka (1958) je nejčastěji vydávanou českou knihou na Ukrajině (naposledy v roce 2009). Vedle *Švejka* vyšel i dvoudílný výběr z Haškových povídek. Překládání byli také Neruda, Jirásek či Němcová.

V roce 1955 se stala bohemistika specializací ukrajinistiky. Úsilím Vladimíra Masalského, vedoucího katedry slovanské filologie v letech 1960–1971, bylo v roce 1970 obnoveno slavistické oddělení a od té doby existuje specializace český jazyk a literatura. O rozvoj katedry se zasloužil Mykola Zarický (v letech 1971–1981), který se zabýval historií slovanských jazyků. Dějiny české literatury na Ševčenkově univerzitě přednášel asi dvacet let Vladimír Žitník (vedoucí katedry v letech 1981–1987), talentovaný překladatel Dyka, Nezvala, Sovy, Bezruč, Wolkra či Hrubína. Od roku 1987 katedra pracuje pod vedením Olgy Palamarčukové, spoluautorky první ukrajinské *České mluvnice* (1992), slovníků a konverzačních příruček a také četných prací z lexikologie slovanských jazyků a česko-ukrajinské translatoologie.

Od roku 1956 existuje oddělení slovanských literatur Ústavu literatury Akademie věd Ukrajiny. Během padesátých až osmdesátých let byly graduovány desítky odborníků na českou a slovenskou literaturu. To vše napomohlo rozvoji oboru a rozšíření obecné známosti české a slovenské literatury, jejich hodnot a historie. Ukrajinští bohemisté jsou autory knih o Němcové (Olena Mišková, Zina Urbanová), K. Čapkovi (Anatolij Volkov, Alexej Zarický, Vasyl Ševčuk), Haškovi (Vasyl Ševčuk), Sovovi (Vladimír Žitník), Olbrachtovi (Nonna Kopystánská), T. Svatoplukovi (Vladimír Motorný). Vznikla i řada prací věnovaných například literatuře renesance a humanismu, žánrům historického, satirického a fantastického románu, žánrovým modifikacím české prózy, česko-ukrajinským literárním vztahům aj.

Jednou z hlavních snah bylo vytvoření fondu překladů. Byla vydána *Antologie české poezie* (1964) a mnoho děl českých básníků a prozaiků. Vydavatelská pozornost se sice částečně soustřeďovala na literaturu

tzv. socialistického realismu, ale většina překladů měla velkou uměleckou hodnotu (například překlady Fukse, Párala, Neffa). Vedle Haška je nejpopulárnějším autorem Karel Čapek, zastoupený dvanácti tituly a opakovaně vydávaný. Po roce 1990 knižní produkce klesla a překlady vycházely jen časopisecky (povídky Bohumila Hrabala, Vladislava Vančury, hry Václava Havla). Doplnování fondu překladů probíhá i dnes velice pozvolna: knižně vyšly jen Kunderovy *Směšné lásky* (2001), Hrabalovi *Pábitelé* (2003) a *Obsluhoval jsem anglického krále* (2009). Čeští autoři na Ukrajinu obvykle pronikají v ruských překladech.

Pro současnou ukrajinskou literární vědu je příznačné obnovování hodnot a přehodnocování hierarchie jevů v literárním procesu. To se týká i bohemistiky, která se v posledních letech rozproudila. Zkoumají se komparativní aspekty slovanských literatur (Nadija Bedzirová, Oksana Veretuková, Sergij Jakovenko aj.), pozornost se věnuje literárním vztahům (Vladimír Motorný a Hrygorij Movčaňuk), českému romantismu (Igor Melnyčenko), soudobé próze (Oksana Palijová, Julia Poljová), existencialismu (Halina Kličaková). Velký zájem vyvolává Bohumil Hrabal (disertace Julie Fedecové, stati Haliny Syvačenkové či Viktorie Močerné). Bylo vydáno několik monografií: o Václavu Havlovi (Zaryckij 2009), K. H. Máchovi (Melnyčenko 2003) či Milanu Kunderovi (Palij 2006). Hlavními středisky jsou Ústav literatury AV a katedry slovanské filologie v Kyjevě a Lvově, které vydávají *Problémy slavistiky a komparativní studie slovanských jazyků a literatur*. Nutností zůstává souborné pojednání o dějinách české literatury, jež by odpovídalo současné metodologii. Především se to týká dějin 20. století, protože výběr těchto spisovatelů byl dlouho ideologický. Pomůckami při výuce jsou příručky z kyjevské a lvovské katedry: *Kultura českého národa – tradice a současnost* (Antonenko a kol. 2010) a *Česká próza 60. let 20. století* (Palij 2008).

Na kyjevskou slavistiku se ročně zapisuje asi 30 studentů, z nichž 10–14 ob rok studuje český jazyk a literaturu. Zájem o bohemistiku je vyšší než o jiné slavistické obory, což souvisí s tím, že absolventi mají větší vyhlídky na uplatnění v praktickém životě. Vzdělávací proces zajišťuje šest odborníků (5 na lingvistiku, 1 na literaturu). Kromě toho češtinu vyučují i na jiných slavistických oborech. Studium českého jazyka a literatury je od roku 2005/2006 sladěno s požadavky tzv. Boloňské deklarace. Nový program zahrnuje čtyřleté bakalářské studium a navazující dvouletou magisterskou specializaci s překladatelsko-kulturologickým nebo učitelským zaměřením.

Učební program kurzu *Dějiny české literatury* byl na Ševčenkově univerzitě vypracován během posledních deseti let a zachycuje vývoj od

prvních literárních památek až po současnost. Studenti se seznamují s nejvýznamnějšími díly v kontextu národní historie, probírají otázky tradice a inovace, zkoumají tvůrčí metody a umělecké směry. Cílem je zprostředkovat kulturní hodnoty českého národa, kultivovat čtenářství a rozvíjet kritické myšlení. Všichni studenti musejí znát novodobé české literární dějiny a hlubším způsobem vybrané autory. Pro menšinu, která se bude zabývat českou literaturou, jsou také nutné metodologické předpoklady pro samostatnou práci. Významnou složkou při osvojování je kompetentnost v oblasti reálií. Proto už v prvním ročníku existují kurzy *České reálie* a *Dějiny Česka*, které s problematikou obecně seznamují. Důkladnější *Dějiny české kultury* jsou určeny pro magisterské studium.

Výklad učební látky je rozvržen obdobně, do konkrétních jedno-semestrálních kurzů, které studenti postupně absolvují. V prvním semestru studia si studenti české literatury osvojují kořeny literární tradice, vytvářejí si představu o podobě středověké české kultury a obdobích renesance a baroka. Větší část hodin ve druhém semestru je věnována národnímu obrození. Studenti v seminářích se učí pracovat na zadáných projektech, spolupracovat ve skupinách, ověřovat informace a formulovat názory. Ve třetím semestru poznají významné spisovatele druhé poloviny 19. století, čtvrtý semestr je věnován přelomu 19. a 20. století. Ve třetím ročníku se probírá literární dění mezi světovými válkami a za okupace. V seminářích účastníci diskutují o jednotlivých dílech, kulturních, literárních a sociálně-politických problémech, připravují referáty o prostudovaných dílech. Ve čtvrtém ročníku se zaměřujeme na problémy literatury druhé poloviny 20. století. Cílem je vytvořit celistvý obraz vývoje českého kulturního dění po roce 1945. Studenti si osvojí metody vědecké a umělecké interpretace a literárněvědnou metodologii. Výuka literární historie je koordinována s dalšími předměty (*Estetický diskurz české literatury*, *Literární proudy a směry v Čechách*, *Typologie českého románu*, *Dějiny české literární kritiky*, *Aktuální problémy literárněvědné slavistiky*). Magisterské studium zahrnuje třísemestrální kurz *Česká literatura v kontextu současné Evropy*. Pro vyučujícího však předmět vytváří určité problémy, například se získáváním potřebných pramenů. Tento problém se částečně řeší sledováním českých internetových stránek, kde ovšem nejsou kompletní databáze. Proto v roce 2005 vzniklo z podnětu pracovníků Ústavu filologie slavistické centrum, které poskytuje knihovnu a informační zdroje.

Palčivým problémem literární výuky zůstává výběr autorů, jejichž tvorba se začleňuje do učebního programu. „Tradiční“ literární dějiny mívají sklon zahrnout co nejvíc jmen, avšak není možné podat úplný

přehled dosavadního stavu poznání v oboru během čtyř či pěti let. Kromě toho počet spisovatelů a názorů na literární tvorbu neustále narůstá. Proto byla pro studijní program vybrána skupina témat, spisovatelů a textů, které mohou být označeny za „klíčové“ (tedy mohou být klíčem k řadě důležitých problémů, k navození typických situací a získání nových zkušeností). Například české baroko je reprezentováno dílem Komenského, Balbína, romantismus dílem Máchovým, Erbenovým, Tylovým, počátky realismu Němcovou, Karlem Havlíčkem, realismus Nerudou a Jiráskem, modernismus dílem A. Sovy, K. Hlaváčka atd. Filozofické a umělecké principy postmodernismu lze posluchačům ukázat na příkladu próz Jiřího Kratochvila, Michala Ajvaze nebo Miloše Urbana.

To ovšem neznamená, že studenti pomíjejí díla autorů, kteří vzbuzují jejich zájem. Práce s mládeží ukazuje, co v literatuře ještě žije, a co se čte převážně pro svůj literárněhistorický význam. To první platí třeba pro poezii Václava Hraběte, kterého u nás studenti čtou s velkou chutí (kdežto například Halas, který v českém kánonu zaujímá přednější místo, patří k náročněji přijímaným). Nadšení budí romány M. Kundery, stejně jako povídky B. Hrabala, svěží pohled jsme zaznamenali u recepce V. Havla. K oblíbeným dílům patří *Katyně* Pavla Kohouta, *Spalovač mrtvol* Ladislava Fukse, *Milenci a vrazi* Vladimíra Párala, *Účastníci zájezdu* Michala Viewegha, z klasiky pak *Kytice*, *Máj*, *Povídky malostranské*, Čechova „*broučkáda*“. *Babička* nebo Jiráskovy historické romány se většinou zdají nudnými. Pro jinojazyčného čtenáře je rozhodujícím faktorem při výběru četby často jazyk díla. Studenti budou rozhodně mít méně potíží s Ivanem Klímou než třeba s Janem Pelcem. Obtížnost textu pro cizince je dána především mírou jeho odbočení od standardní spisovné normy, způsobenou buď slangem, hovorovostí, archaismy, nebo jinými stylistickými prostředky. Z podobných důvodů bude například Vladislavu Vančurovi ve výuce u nás věnováno méně pozornosti, než by mu příslušelo podle českého kánonu.

Důležitou součástí studia jsou kvalifikační práce. Ve druhém ročníku studenti píší ročníkovou práci z české literatury, ve třetím ročníku, v případě zájmu, si mohou zvolit literární téma. Někteří z nich také absolvuji práci z české literatury. V letech 2000–2010 bylo obhájeno osmnáct bakalářských, patnáct magisterských a tři disertační práce. Studenti se nejčastěji zabývají jednotlivými uměleckými obdobími, hledají na Ukrajině nezveřejněná díla, nové informace a píší komparativní studie. Největší zájem vzbuzuje tvorba K. Čapka, Haška, Vrchlického, Škvoreckého, Hrabala, Fukse, Párala, Seiferta.

Novodobé dějiny, zejména jejich totalitou poznamenané etapy, nevěnovaly mnoho úsilí kulturnímu dialogu. Ten byl suplován dvěma neobjektivními přístupy: zdůrazňováním analogických, eventuálně identických rysů konfrontovaných kultur, nebo vyzvedáváním odlišných prvků národních i sociálních. Výsledkem podobných tendencí jsou pak i u „slovansky“ blízkých kultur překvapivá zjištění o jejich nedostačujícím vzájemném poznání i chápání (Richterek 2002: 7). Ukrajinské normy a zkušenosti nemohou neovlivnit recepci cizích literárních děl, a i když se výuka musí pokoušet o odstranění bariér k pochopení českého vidění světa, musíme ve volbě studijních materiálů využít odlišnost obou světů. Akcent na srovnávací aspekty v celém spektru filologického studia je rovněž výsledkem moderního přístupu k osvojování cizí kultury a literatury. To neznamená, že studium české literatury bude omezeno na ukrajinsko-českou komparatistiku, ale preferovaný by měl být ohled na díla a osobnosti, jež mohou ukrajinského studenta – ať podobností, nebo kontrastem – oslovit.

Výuka české literatury se dnes musí pojímat jako dialog kultur, který není jen mechanickým přejímáním odlišností, ale respektuje je a jimi se obohacuje. Jedním z rozhodujících faktorů pro dialog s kulturou, jejíž jazyk a literaturu si studenti zvolí k vysokoškolskému studiu, je emocionální zainteresovanost a pozitivní přístup. Vyplnění tohoto úkolu pomáhají stipendia Ministerstva školství České republiky pro mladé ukrajinské bohemisty, stáže na českých univerzitách, výuka na jazykových letních školách v Čechách, jakákoliv možnost spolupráce s českými kolegy. Zkušenosti z posledních let ukazují, že dochází k živému vědeckému dialogu českých a ukrajinských bohemistů a k vytvoření nové kulturní vzájemnosti, která bude předpokladem k přiblížení české a ukrajinské kultury v Evropě rovnoprávných sousedů.

Literatura

ANTONENKO, Oksana – HASILOVÁ, Helena – HASIL, Jiří – LOBUR, Nadija – PALAMARČUK, Olga
2010 *Kultura českého národa – tradice a současnost. Učební příručka* (Lvov: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu im. Ivana Franka) [2006]

IKONNIKOV, Vladimír Stepanovič

1884 *Biografičeskij slovar professorov i prepodavatelej Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira (1834–1884)* (Kyjiv: Tipografija Universiteta sv. Vladimira)

MELNYČENKO, Igor

2003 *Tvorčist' Karla Hynka Machy v kontexti českoho i evropejskoho romantyzmu 20–40-ch rokov XIX. stolittja* (Kyjiv: Stilos)

PALAMARČUK, Olga – ČMYR, Olena

2009 „Slovjanska filologija v Kyjivskomu universiteti“, in *Komparatyvni dosliž-děnnja slovjanskykh mov i literatur* (Kyjiv: Vydavnytstvo KNU), s. 63–70

PALIJ, Oksana

2006 *Svit u pastci romanu (sposterezhennja nad poetykoju Milana Kundery)* (Kyjiv: Osvita Ukrajiny)

2008 *Česká próza 60. let 20. století. Učební příručka* (Kyjiv: Osvita Ukrajiny)

RICHTEREC, Oldřich

2002 „Dialog kultur v kontextu cizojazyčné výuky“, in idem (ed.): *Dialog kultur 1. Sborník příspěvků z odborného semináře* (Hradec Králové: Oftis), s. 6–12

ZARYCKIJ, Oleksij

2009 *Vaclav Havel. Politychnyj portret* (Kyjiv: Osnova) [2001]

Czech literature as a foreign-language literature: problems of studying in Ukraine

This article touches upon the history and the current state of Bohemian literary studies in Ukraine, particularly at Taras Shevchenko Kiev University. Historical facts about the Slavonic Philology Department are presented. Special attention is devoted to the actual teaching of Czech literature history in the Ukrainian academic environment, with special reference to the process of study and traditions and innovations in terms of the Bologna Declaration. Czech authors' reception in Ukraine is analyzed and there is also a review of scientific researches and recent translations of Czech literature.

Keywords

Czech literary studies, Taras Shevchenko Kiev University, Czech literary history, cultural dialogue